כיתה י' | תנ"ך | שיעור 7 מתוך 7 | 45 דק' | שמות יג, א-כב

ממלכתי: סיפור המכות ויציאת מצרים (שמות ז-יג) נלמד בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

"זכור את היום הזה": בכורות, תפילין ודרך המדבר

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את מצוות הזיכרון שבפרק: קידוש בכורות, חג המצות, "והגדת לבנך" ותפילין (יג, א-טז)
- התלמידים ינתחו את הבחירה "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא" (יג, יז) בעזרת רש"י, הרמב"ן, הספורנו והרשב"ם
- התלמידים ידונו בשאלה: למה דרך קצרה אינה תמיד הדרך הנכונה, ומה תפקיד הזיכרון בזהות של עם?

❓ השאלה הגדולה של השיעור

למה ה' מוליך את העם בדרך הארוכה, כשיש דרך קצרה?

"וְלֹא־נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי קָרוֹב הוּא: כִּי אָמַר אֱלֹהִים, פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה – וְשָׁבוּ מִצְרָיְמָה" (יג, יז). האם הדרך הקצרה היא תמיד הטובה ביותר?

🧪 פתיחה

שואלים: "האם הייתם בוחרים מסלול של שעה עם עלייה תלולה, או מסלול של שלוש שעות שמתאים לכושר שלכם?" אחרי דיון קצר: היום נראה שהעם היוצא ממצרים לא נשלח בדרך הקצרה, ונבדוק למה.

📖 הסבר למורה

פרק יג נפתח, עוד לפני ההליכה במדבר, במצוות של זיכרון: "קַדֶּשׁ־לִי כָל־בְּכוֹר", "זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים", "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ, בַּיּוֹם הַהוּא", ו"וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל־יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ". רש"י מסביר את קדושת הבכורות כך: "לְעַצְמִי קָנִיתִי, עַ"י שֶׁהִכֵּיתִי בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם". המכה האחרונה הופכת למצווה.

מצוות "והגדת לבנך" (ח) מופיעה כאן בניסוח אישי: "בַּעֲבוּר זֶה, עָשָׂה ה' לִי, בְּצֵאתִי, מִמִּצְרָיִם". רש"י: "בַּעֲבוּר שֶׁאֲקַיֵּם מִצְוֹתָיו, כְּגוֹן פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר הַלָּלוּ", ובמדרש שהוא מביא, ההגדה רומזת תשובה ל"בן רשע". שאלת הבן מופיעה שוב בפסוק יד: "וְהָיָה כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ, מָחָר – לֵאמֹר מַה־זֹּאת". מכאן נבנו "ארבעת הבנים" של ההגדה.

החלק השני (יז-כב) עוסק בדרך. ה' אינו מוליך את העם בדרך החוף הקצרה. רש"י מסביר: "כי קרוב הוא" ונוח לשוב בו למצרים. הרמב"ן חולק על הקריאה הזאת ומציע שהדרך הייתה קרובה וטובה, אבל פלשתים לא היו נותנים לעבור בשלום. הרשב"ם מזכיר את התלונות העתידיות: "הלא טוב לנו שוב מצרימה". ועל "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל" רש"י מסביר "אֵין חֲמוּשִׁים אֶלָּא מְזֻיָּנִים".

משה לוקח את עצמות יוסף (יט), כי יוסף "הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". רש"י מסביר למה יוסף לא ביקש שיעלו אותו מיד כמו יעקב: "אֲנִי שַׁלִּיט הָיִיתִי בְּמִצְרַיִם וְהָיָה סֵפֶק בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת", אבל בניו לא יוכלו. הפרק מסתיים בעמוד הענן ועמוד האש: "לֹא־יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן, יוֹמָם, וְעַמּוּד הָאֵשׁ, לָיְלָה – לִפְנֵי, הָעָם". הקשר בין ספר בראשית לספר שמות נסגר: ההבטחה ליוסף מתקיימת, והעם יוצא לדרך.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק יג, פסוקים א-טז

(א) וַיְדַבֵּר ה׳, אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר.

(ב) קַדֶּשׁ־לִי כָל־בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל־רֶחֶם, בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל – בָּאָדָם, וּבַבְּהֵמָה: לִי, הוּא.

(ג) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם, זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים, כִּי בְּחֹזֶק יָד, הוֹצִיא ה׳ אֶתְכֶם מִזֶּה; וְלֹא יֵאָכֵל, חָמֵץ.

(ד) הַיּוֹם, אַתֶּם יֹצְאִים, בְּחֹדֶשׁ, הָאָבִיב.

(ה) וְהָיָה כִּי־יְבִיאֲךָ ה׳ אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי, אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ, אֶרֶץ זָבַת חָלָב, וּדְבָשׁ; וְעָבַדְתָּ אֶת־הָעֲבֹדָה הַזֹּאת, בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה.

(ו) שִׁבְעַת יָמִים, תֹּאכַל מַצֹּת; וּבַיּוֹם, הַשְּׁבִיעִי, חַג, לַה׳.

(ז) מַצּוֹת, יֵאָכֵל, אֵת, שִׁבְעַת הַיָּמִים; וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ, וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר – בְּכָל־גְּבֻלֶךָ.

(ח) וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ, בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: בַּעֲבוּר זֶה, עָשָׂה ה׳ לִי, בְּצֵאתִי, מִמִּצְרָיִם.

(ט) וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל־יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ, לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה׳, בְּפִיךָ: כִּי בְיָד חֲזָקָה, הוֹצִאֲךָ ה׳ מִמִּצְרָיִם.

(י) וְשָׁמַרְתָּ אֶת־הַחֻקָּה הַזֹּאת, לְמוֹעֲדָהּ, מִיָּמִים, יָמִימָה.

(יא) וְהָיָה כִּי־יְבִאֲךָ ה׳, אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי, כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ, וְלַאֲבֹתֶיךָ; וּנְתָנָהּ, לָךְ.

(יב) וְהַעֲבַרְתָּ כָל־פֶּטֶר־רֶחֶם, לַה׳; וְכָל־פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה, אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים – לַה׳.

(יג) וְכָל־פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה, וְאִם־לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ; וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ, תִּפְדֶּה.

(יד) וְהָיָה כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ, מָחָר – לֵאמֹר מַה־זֹּאת: וְאָמַרְתָּ אֵלָיו – בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה׳ מִמִּצְרַיִם, מִבֵּית עֲבָדִים.

(טו) וַיְהִי, כִּי־הִקְשָׁה פַּרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ, וַיַּהֲרֹג ה׳ כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, מִבְּכֹר אָדָם וְעַד־בְּכוֹר בְּהֵמָה; עַל־כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַה׳, כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים, וְכָל־בְּכוֹר בָּנַי, אֶפְדֶּה.

(טז) וְהָיָה לְאוֹת עַל־יָדְכָה, וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: כִּי בְּחֹזֶק יָד, הוֹצִיאָנוּ ה׳ מִמִּצְרָיִם.

שמות פרק יג, פסוקים יז-כב

(יז) וַיְהִי, בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת־הָעָם, וְלֹא־נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי קָרוֹב הוּא: כִּי אָמַר אֱלֹהִים, פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה – וְשָׁבוּ מִצְרָיְמָה.

(יח) וַיַּסֵּב אֱלֹהִים אֶת־הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר, יַם־סוּף; וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.

(יט) וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־עַצְמוֹת יוֹסֵף, עִמּוֹ: כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר, פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם, וְהַעֲלִיתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם.

(כ) וַיִּסְעוּ, מִסֻּכֹּת; וַיַּחֲנוּ בְאֵתָם, בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר.

(כא) וַה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן, לַנְחֹתָם הַדָּרֶךְ, וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ, לְהָאִיר לָהֶם – לָלֶכֶת, יוֹמָם וָלָיְלָה.

(כב) לֹא־יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן, יוֹמָם, וְעַמּוּד הָאֵשׁ, לָיְלָה – לִפְנֵי, הָעָם.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ, בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: בַּעֲבוּר זֶה, עָשָׂה ה' לִי" (שמות יג, ח)

💭 **מפרשים:** רש"י: "בַּעֲבוּר שֶׁאֲקַיֵּם מִצְוֹתָיו", כלומר "זה" הוא המצוות שעל השולחן, "כְּגוֹן פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר הַלָּלוּ".

📜 **כתוב:** "וְלֹא־נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי קָרוֹב הוּא" (שמות יג, יז)

💭 **מפרשים:** רמב"ן: הדרך "אֲשֶׁר הוּא קָרוֹב וְטוֹב לַנְחֹתָם בַּדֶּרֶךְ הַהוּא", אבל "וּפְלִשְׁתִּים לֹא יִתְּנוּם לַעֲבֹר בְּשָׁלוֹם". ספורנו: בדרך הקרובה "וְיִרְבּוּ עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ שָׁם" ושמועות יגיעו למצרים.

📜 **כתוב:** "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־עַצְמוֹת יוֹסֵף, עִמּוֹ" (שמות יג, יט)

💭 **מפרשים:** ספורנו: משה לקח את העצמות "בְּהֵיוֹתוֹ אָז נְשִׂיא הַדּוֹר", כי "חִיּוּב הַדּוֹר מוּטָל עַל נְשִׂיאוֹ".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: מסלול קצר או מסלול מתאים (4 דקות)
2. קריאה בקול: יג, א-י, סימון כל מצוות הזיכרון בפרק (8 דקות)
3. "והגדת לבנך" (ח, יד) ורש"י: מהפרק אל ההגדה (8 דקות)
4. דרך ארץ פלשתים (יז-יח): עבודה בזוגות עם רש"י, רמב"ן, ספורנו ורשב"ם (12 דקות)

5. עצמות יוסף ועמוד הענן (יט-כב) (6 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (7 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. אילו מצוות זיכרון מופיעות בפסוקים א-טז? מנו לפחות שלוש.
2. מה לקח משה איתו ביציאה, ולמה (יג, יט)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה ההבדל בין הסבר רש"י להסבר הרמב"ן ל"כי קרוב הוא"?
2. למה "והגדת לבנך" מנוסח בגוף ראשון: "עשה ה' לי"?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם דרך ארוכה וקשה יכולה להיות טובה יותר מדרך קצרה? הביאו דוגמה (לא אישית).
2. למה לדעתכם עם צריך טקסים וסמלים (תפילין, מצות, סיפור) כדי לזכור?

🏁 סיכום השיעור

פרק יג סוגר את סיפור היציאה במצוות זיכרון: קידוש בכורות, חג המצות, "והגדת לבנך" ותפילין. לאחר מכן העם יוצא לדרך, ה' מוליך אותו בדרך הארוכה כדי שלא יחזור למצרים, משה לוקח את עצמות יוסף, ועמוד הענן ועמוד האש הולכים לפני העם.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

כל תלמיד משלים: "הדבר שהכי חשוב לזכור מיציאת מצרים הוא _____, כי _____".

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- זיכרון קולקטיבי: איך הופך אירוע היסטורי לטקס (מצות, סיפור, סמל על היד), והשוואה לטקסי זיכרון בתרבות הישראלית.
- "והגדת לבנך": העברה בין-דורית בגוף ראשון ("לי"), ושורשי "ארבעת הבנים" בהגדה.
- דרך ארץ פלשתים: קריאה ספרותית ופסיכולוגית: עם שיוצא מעבדות אינו מוכן עדיין למלחמה.
- עצמות יוסף: קשר בין ספר בראשית לספר שמות, ונאמנות להבטחה בין דורות.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י (יג, ב): "לְעַצְמִי קָנִיתִי": קדושת הבכורות כהכרת טובה על ההצלה.

- רש"י (יג, ח): "רָמַז תְּשׁוּבָה לְבֵן רָשָׁע", חיבור לסדר ההגדה וארבעת הבנים.
- מחלוקת רש"י והרמב"ן ב"כי קרוב הוא" (יג, יז): בחינת שתי קריאות בפסוק.
- ספורנו (יג, יט): "חִיּוּב הַדּוֹר מוּטָל עַל נְשִׁיאוֹ": אחריות המנהיג; ותפילין (ט, טז) כמצווה של זיכרון יומיומי.

💡 הערות למורה

זה השיעור האחרון ביחידה, ואפשר לסכם בו את כל המסע מהמכה הראשונה ועד היציאה (טבלת המכות שנבנתה לאורך היחידה). בהגדה של פסח יש ציטוטים רבים מהפרק, ואפשר לבקש מהתלמידים למצוא אותם. היחידה הבאה (קריעת ים סוף) ממשיכה מפסוק יז. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

מצוות הזיכרון שבפרק, "והגדת לבנך" לפי רש"י, דרך ארץ פלשתים לפי ארבעה פרשנים, עצמות יוסף, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות יג (מכון ממרא)
- רש"י על שמות יג, ב (ספריא)
- רש"י על שמות יג, ח (ספריא)
- רמב"ן על שמות יג, יז (ספריא)
- ספורנו על שמות יג, יז (ספריא)
- רשב"ם על שמות יג, יז (ספריא)
- רש"י על שמות יג, יט (ספריא)
- ספורנו על שמות יג, יט (ספריא)

מחוון: "זכור את היום הזה": בכורות, תפילין ודרך המדבר

1. בכורות: "קַדֶּשׁ־לִי כָל־בְּכוֹר" (ב). חג המצות: "שִׁבְעַת יָמִים, תֹּאכַל מַצֹּת" (ו). סיפור: "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ, בַּיּוֹם הַהוּא" (ח). סימן: "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל־יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ" (ט; וגם טז).
2. רש"י: "לְעַצְמִי קָנִיתִי, עַ"יְ שֶׁהִכֵּיתִי בְכוֹרֵי מִצְרַיִם": ה׳ הציל את בכורי ישראל במכת בכורות, ולכן הם שלו.
3. רש"י: "בעבור זה" הוא "בעבור שאקים מצוותיו, כגון פסח מצה ומרור הללו". "לי": כל אדם צריך לראות את עצמו כאילו יצא; לפי המדרש שרש"י מביא, יש בזה גם "רָמַז תְּשׁוּבָה לְבֵן רָשָׁע".
4. רש"י: הדרך קרובה, ולכן קל לחזור בה למצרים כשהעם יפחד. הרמב"ן: הדרך קרובה וטובה, אבל הבעיה היא שפלשתים "לא יתנום לעבור בשלום": הם ייתקלו מיד במלחמה. לרש"י הבעיה היא הקרבה למצרים; לרמב"ן, המלחמה עם פלשתים.
5. רש"י: יוסף אמר "אֲנִי שַׁלִּיט הָיִיתִי בְּמִצְרַיִם וְהָיָה סֵפֶק בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת", אבל ידע שהמצרים לא יניחו לבניו, ולכן השביע אותם לעשות זאת כשייגאלו.
6. העמודים מראים לעם את הדרך ומאירים לו בלילה, "לָלֶכֶת, יוֹמָם וָלָיְלָה", ו"לֹא־יָמִישׁ". המסע מתחיל בהשגחה ובליווי צמוד.
7. א. לדוגמה: "זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה" ואיסור חמץ (ג), "והגדת לבנך" (ח), תפילין "לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה׳, בְּפִיךָ" (ט), קידוש בכורות (ב, יא-טו). המטרה: לזכור את "חזק היד" שבו ה׳ הוציא את העם ולהעביר לדורות. ב. ה׳ חושש "פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה – וְשָׁבוּ מִצְרָיְמָה": העם, שיצא מעבדות, אינו מוכן עדיין למלחמה. רש"י: הדרך קרובה וקל לשוב בה; רמב"ן: פלשתים לא היו נותנים לעבור בשלום; ספורנו: שמועות היו מגיעות למצרים; רשב"ם: העם אכן רצה לשוב בכל קושי ("הלא טוב לנו שוב מצרימה"). עמדה אישית מנומקת. ניקוד מוצע: סעיף א 8 (4+4); סעיף ב 12 (פסוק 2, שני פרשנים × 3, עמדה 4).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, רשב"ם ואור החיים מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפור המכות ויציאת מצרים (שמות ז-יג) נלמד בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.